

Ari Koponen

Retorisen kauneuden maailma

Lektio

”Oli aika, jolloin maailma ei ollut sekulaari”, toteaa brittiteologi John Milbank avaussanoissaan kirjassaan *Theology and Social Theory* vuodelta 1990. Kirja oli henkinen alkusysäys Radikaali Ortodoksia – nimiselle liikkeelle. ”Ortodoksia” liikkeen nimessä ei tarkoita tunnustuskuntaa, vaan konservatiivisen kristinuskon uudelleentulkintaa nykyajassa. Lisäksi Milbankin väitteessä ilmenevä sekulaariton aikakaan ei niinkään tarkoita ajatusta, että aiempina vuosisatoina tai -tuhansina ihmiset olisivat uskoneet enemmän, vaan että näiden vuosisatojen maailmankuva, ajattelun kuva ja näkemys olivat eri tavalla jäsenyneet. Radikaali Ortodoksia, sen ajoittain poleeminenkin historiallisten lähteiden uudelleenluenta, on herättänyt paljon keskustelua parin viime vuosikymmenen aikana.

Radikaali Ortodoksian perustaviin ajatuksiin kuuluu, että modernin ajattelun synty on kristillistä perua, mutta samalla olennaisilta osiltaan vääristynyt ja köyhtynyt siten, että sen viitekehyksessä uskonnollisesta puheesta on tullut lähtökohdiltaan vierasta tai jopa mahdotonta.

Radikaali Ortodoksian keskeiset näkemykset jakaa myös amerikkalainen ortodoksiteologi David Bentley Hart, jonka ajattelua väitöskirjani käsittelee. Hartin ajattelusta tekee erityistä liikkeen liepeillä se, että hän yhdistää Radikaali Ortodoksian perusnäkemykset toiseen ajankohtaiseen systemaattiseen teologian teemaan, teologiseen estetiikkaan. Teologisen estetiikan tutkijoiden tavaksi on tullut sijoittaa topiikin synty sveitsiläisen katolilaisen teologin, Hans Urs von Balthasarin massiiviseen trilogiaan, joka ilmestyi saksaksi vuosien 1961-1987 välillä ja jossa teologian luonnetta, hahmoa ja tulkintaa käsiteltiin nimenomaan von Balthasarin kehrittelemän teologisen estetiikan, draaman ja tiedon näkökulmasta. Von Balthasarin jälkeen teologinen estetiikka on kerännyt mielenkiintoa hyvin erilaisilta tahoilta ja eri näkökulmista: sitä on tarkasteltu taiteenteorian metodina, dogmatiikan selventäjänä, ekumeenisena mahdollisuutena ja vaikkapa populaarikulttuurin teologisena lukutapana.

Von Balthasarin keskeisajatuksena oli, että lihaksi tullut Jumala toi jostain uutta historiaan, nimittäin Jumalan muodon maan päälle. Muoto on perinteinen estetiikan ja myös metafysiikan käsite, jolla von Balthasar pyrki teologisessa estetiikassaan suomimaan kristinuskon kehitystä, jossa teologian eri alueet ovat haarautuneet omiksi tutkimusalueikseen. Yksi spesialisoitumisen haitoista on ollut, että hyvyys, kauneus ja totuus tulivat erotetuksi toisistaan ja niitä saatettiin tutkia teologisesti eri asioina. Erityisesti kauneus kärsi tässä prosessissa: se alkoi jäädä pelkän tiedonjanon tai moraalisesti koherentin toiminnan etsinnän jalkoihin. Von Balthasar halusi palauttaa näkemisen ja kokemisen ulottuvuuden perustavaksi teologisessa ymmärryksessä: hän toteaa, että ”viime kädessä mikään selitys ei auta häntä, joka ei näe luomakunnan kauneutta; mikään todiste Jumalan olemassaolosta ei voi auttaa häntä, joka ei näe ympärilleen maailmassa, mikään puhe ei ole avuksi hänelle, jolle ei ole selvää, että totuus säteilee keskuksesta, Jumalasta, teologian ytimestä.”

Von Balthasar käyttää vertauskuvaa auringosta ja maapallosta. Keskipäivän aikaan, jolloin aurinko näyttää olevan kaukaisimmassa pisteessä maasta, hetkenä, jolloin maallisen ja taivaallisen ero näyttää ylittämättömältä, tuo aurinko kuitenkin valaisee kaikkein kirkkaimmin ja itse tuo ero muuttuu yhteydeksi, kutsuksi kirkkauteen. Jumalan näkeminen valaisee langenneen olennon havainnoimaan omaa eroaan Luojastaan, mutta samalla hän näkee edessään tien, jota seuraten tuo ero on kurottavissa umpeen. Se on ristin ja Kristuksen tie, joka jäsentyy nimenomaan Jumalan kokemuksen ja näkemisen kautta. Von Balthasarin ajatus Jumalan kunniaista, joka säteilee jo Vanhassa Testamentissa ja saa muotonsa Kristuksessa, on teologisen estetiikan vakiintuneita peruslähtökohtia. Jumalan kunnian käsite on jotain mikä on samalla salattua, eli Jumalan olemus itsessään, mutta joka säteilee ulospäin eli tulee koettavaksi.

David Bentley Hart lähestyy mainittuja teemoja ensisijaisesti filosofian ja uskonfilosofian näkökulmasta. Teologisemmissä kirjoituksissaan hän pyrkii yhdistämään Radikaali Ortodoksian modernismiin ja postmodernismiin kritiikin kauneuteen piirtämällä kuvan teologiasta ennen muuta tarinana. Tarina ei tässä yhteydessä merkitse perinteisessä mielessä satua tai myyttiä, vaan Raamatusta, traditiosta ja maailman olemuksesta nousevaa kertomusta itse olemisen rakenteesta ja merkityksestä. Hartin tavoitteena on osoittaa, että perinteinen jumalpuhe ei kuulu vain historian lehdille, vaan sillä on yhä selittävää voimaa, tarkasteltiinpa sitä filosofisena ajatusleikkinä tai uskon kokemuksen näkökulmasta.

Perinteisellä jumalpuheella Hart tarkoittaa muutamaa keskeistä asiaa. Ensinnäkin Jumala on hänen mukaansa ainoa välttämätön olento ja olemisen itsessään. Teologian ja uskontojen historiassa häntä on kutsuttu monella nimellä: absoluutti, tosioleva, Oleva olemisen tuolla puolen. Jumalasta puhuminen olemisenä onkin ymmärrettävä Hartin mukaan aivan tietyllä tavalla: Radikaali Ortodoksian tapaan hän arvostelee modernia taipumusta ymmärtää Jumalan olemisen ja luotujen olentojen olemisen samalla asteikolla, ikään kuin Jumala olisi saman olemisen asteikon yläpäässä ja täydellisenä. Hartin mukaan tämä on vakava väärinymmärrys, sillä se asettaa yhä Jumalan oman olemiskäsityksemme vangiksi ja siten lopulta vain yhdeksi, häntä itseäänkin perustavamman olemisen muodoista. Samalla Jumalan vaikutus maailmaan kutistuu helposti hänen ylivertaisten kykyjensä tuloksiksi, eikä häntä enää ymmärretä enää itse olemisenä. Tämä univookkiseksi ontologiaksi nimetty ajatusmalli on Hartin mukaan vain pakanallinen versio aidosta kristinuskosta: siinä Jumala on yksi olevaisista, ja näin viime kädessä tämänpuoleinen olento. Samalla maailma jää edelleen itseensä suljetuksi systeemiksi, vaille todellista toispuoleisuutta ja itsensä ylittämisen mahdollisuutta. Juuri tällaisia suljettuja systeemejä rikkomaan kristinuskon loi Hartin mukaan jotain uutta: Jumalan, joka saatettiin kokea Augustinuksen sanoin ”kaukaisemmaksi olenoksi, jota saatoinkin kuvitella sekä lähemmäksi minua kuin minä itse.”

Hartin mukaan Jumalan olemisen ei myöskään ole aivan erilaista kuin omamme, sillä hän on itse olemisen. Tämä tarkoittaa, että muiden olemisen on riippuvaista hänestä, kun hän taas itse ei ole riippuvainen mistään. Keskeiseksi havainnoksi muodostuukin ontologian, eli opin olemisesta, ymmärtäminen Jumalan ja luodun maailman suhteeksi, joka on luonteeltaan analoginen. Jumala on täydellinen aktualiteetti, hänessä olemisen ja olemus ovat yhtä. Luotujen olentojen olemisen puolestaan on potentiaalista, rajoitettua, muuttuvaista. Mitä merkitystä tällä on?

Tällä on Hartin mukaan merkitystä juuri siksi, että Jumala on samalla klassisesti muotoiltuna yksinkertainen ja muuttumaton. Hänessä ei voi olla muutosta, koska muutoin hänessä olisi ikään kuin mahdollisuuksia vielä täydempään olemassaoloon. Jumalalla ei myöskään ole vastakohtia, sillä olemisellä ei ole vastakohtia. Sitä ei ole tyhjyyскään, sillä tyhjyyскin ”on” olemassa jollakin tapaa. Jumala ei voi olla olematta, ei sen takia että hänellä ei olisi tähän kykyjä tai voimia, vaan sen takia, että vain Jumalan olemassaolon kautta koko kysymys olemisesta on mahdollinen. Samalla Jumalan yksinkertaisuus, simpliseetti tarkoittaa, että häneen liitetyt ominaisuudet kuten hyvyys, totuus

ja kauneus on väistämättä yhtä ja samaa. Tavallaan voidaan sanoa, että Jumalalla ei ole ominaisuuksia, vaan hänen aspektinsa ovat keskenään vaihtokelpoisia.

Saamme tästä raskaalta kuulostavasta teoreettisesta ajatuksesta heijastuksen kaltaisen aavistuksen omissa havainnoissamme: joskus hyvä teko voi auttaa meitä ymmärtämään itse käsillä olevan asian paremmin, toisinaan shakkipelin elegantti kauneus voi herättää meissä ihmisrakkautta pelin ollessa kuitenkin lopulta vailla suurempaa merkitystä tai vaikkapa musiikin kuuntelu voi antaa meille tietoa, jota olisi mahdotonta ilmaista muutoin. Itse vertaisin tällaista kokemusta vanhojen kirjojen lukemiseen: niiden äärellä on koettavissa tuttuutta ja veljeyttä, joka ei perustu välttämättä itse tekstiin, vaan tekstin muodon saavaan yhteyteen hyvin eri ajassa ja maisemissa toimineisiin ihmisiin. Esimerkin tästä saa viipyilemällä kauan sitten vanhentuneiden tietosanakirjojen äärellä: niitä voi lukea arkeologisina runokirjoina ja samalla nautiskella niiden informaatiosta sellaisena, joka ei ole enää informaatiota, vaan vanhentuneita muotoja, rajoitettuja pyrkimyksiä kohti totuutta ja täynnä sitä omituista lohdullista, ajan ylittävää tarpeettomuutta, joka inhimillisiä pyrkimyksiä yhdistää. Teologisen estetiikan kielelle käännettynä: kokemuksemme rikkaus ja moninaisuus on pohjimmiltaan Jumalan ykseyden ilmaisu. Ja vielä syvemmin: itse oma olemuksemme on yhden Jumalan leikkiä moninaisuudessa.

Kauneuden kokemus on luonteeltaan mysteeri, jolla on kuitenkin samalla informatiivista arvoa, väittää Hart. Kauneus on hänen mukaansa itse asiassa väistämätön aspekti, jolla ihminen voi lähestyä Jumalaa. Luodut olennot ovat kontingenteja, raivoisia tai leppoisia purkauksia olemattomuuden ja Jumalan ja ikuisuuden välissä, mutta kaikella on luonnollinen taipumus kohti transsendenttiä, toispuoleista Luojaa. Luodun kontingentti, siis absoluutista riippuvaisuus, ei ole vain metafyyssinen toteama: se tarkoittaa Hartin mukaan sitä, että asioiden kauneus paljastaa samalla niiden ei-välttämättömyyden. Asioiden kauneus on osaksi siinä, että ne voisivat yhtä hyvin olla olematta. Mutta kuitenkin ne ovat: tämä olemisen ihmettely ei ole vain hämmennystä maailman moninaisuuden äärellä, vaan sen ehkä tiedostamatontakin tunnus-tamista joksikin hyväksi ja ennen muuta *annetuksi*. Oleminen ei ole neutraali tai muita ominaisuuksia alustava tai kannatteleva piirre, vaan itsessään jo viritettyä, halua kohti suurempaa olemista herättävää. Kontingentti oleminen saa koettuna lahjan muodon.

Luotu olento ei siis vain kykene aistimellisesti aavistelemaan Jumalaa, vaan Jumala on häneen jo istutettu, hänen teleologinen syynsä. Teleologinen syy tarkoittaa, että asiaa tarkastellaan sen lopullisen päämäärän tuloksena, ikään kuin lineaarisen ajan vastakohtaisena tapahtumana. Kristillinen näky elämästä ja olemuksesta rakentuu sille, missä ja miten luotu olento tulee olemaan, ja miten Jumala jo on.

Näin Hart tekee pesäeroa estetiikkaan, jossa on korostettu kauneuden intressittömyyttä. Maailma on hänelle enemmänkin elävä ikoni, joka ei ole Jumalan luomistyön objekti, tai kuten Hart sanoo, maailman olemisen sijamuoto ei ole akkusatiivi vaan vokatiivi. Maailma ei ole luotu valmistamisena, vaan kuten luomiskertomus kertoo, puheena. Maailma on puhuttu olemiseen ja vaikkapa luonnon monimuotoisuus on tämän alkuperäisen puheaktin retorisia, leikkisiä variaatioita. Koska Jumalan ja maailman suhdetta voi siis pitää jatkuvana puhetekona, itse teologiakin voi löytää omimman muotonsa olemalla retoriikkaa, jonka ei tarvitse pyrkiä neutraaliuteen tai teologian ulkopuolisiin lähteisiin hakeakseen itselleen varmistusta tai evidenssiä. Jos tästä peruslähtökohdasta luovutaan, ollaan Hartin mukaan vaarassa tehdä ero tämänpuoleisen ja tuonpuoleisen, luodun ja transsendentin välille, jolloin koko teologinen ajattelu alkaa kulkea väistämättä harhaan.

Kauneuden teologisina määritelminä nousevat siis esiin sen ei-välttämättömyys, kauneuden herättämä halu kohti suurempaa yhteyttä ja absoluuttin piirtyminen esiin. Hartin omituisesti lohduttava näky on, että juuri siksi että me luotuina olemme joutavanpäiväisiä, tarkoittaa se, että meillä on mitaamaton arvo. Se, että voisimme olla yhtä hyvin olematta, tekee jokaisesta yksittäisestä luodusta olennosta itsessään riittävän heijastamaan rajoitetulla ja muuttuvaisella tavalla muuttumatonta ja yksiselitteistä jumaluutta. Näin ollen teologista kauneusteoriaa ei voi alistaa yleisen esteettisen teorian alaisuuteen, joka etsii kohteistaan vaikkapa sopusuhtaisia piirteitä tai muita yhteisesti jaettuuta mutta samalla subjektiivisia mieltymyksiä. Tämä on Hartin mukaan ensisijaisen tärkeää: hänen mukaansa modernilla ajalla on taipumus typistää yksittäiset ilmiöt tai olennot jonkin heitä yhdistävän tai erottavan periaatteen alle ja näin puristaa esiin niistä muuttumattomia totuuksia.

Hart esittää, että Kristuksen muoto on tästä teologisesta asenteesta esimerkinä: koska Kristus syntyi aivan tietyn historialliseksi ihmiseksi, Jeesus Nasaretilaiseksi, niin hän ei ole jumalallinen idea tai ominaisuuksiemme moraalinen esikuvaluettelo. Hän on tietty ihminen, tietty Jumala kaikkien

muiden maallisten jumaluuksien tai ideologioiden yläpuolella. Hän tulee näkyväksi ja katseltavaksi ihmiseksi. Hartin tulkinnassa kuuluisassa evankeliumin kohtauksessa Pilatus ei voi katsella Kristusta, vaan kyselee ja kääntyy pohtimaan sisäisesti totuuden abstraktia rakennetta.

Kristologian kautta jäsenyvän kauneusteorian mukaan vaikkapa kauliin auringonlaskun ihaileminen on miellyttävää, mutta teologisen estetiikan mukaan kyse on paljon enemmänästä. Jumala *puhuu* luomakunnassaan, luonto on läpikuultava teksti, jonka tulkinnassa ei ole muuta avainta kuin ylistys, laulu, haltioituminen ja kontemplaatio. Kauneuden kokemus ei ole niinkään arvostelma, vaan Hartin mukaan olennon oman olevaisuutensa ekstaattinen kokemus, jossa luotu olento temmataan tietoiseksi heilumisestaan tyhjyyden ja Jumalan olemisesta osallistumisen välillä. Luotu maailma näyttättyy tätä kautta lahjana, jota ei olisi tarvinnut antaa, mutta on yhtä kaikki annettu.

Tässä näkemyksessä synty asettautuu vastakkaiseksi lukutavaksi, synty kieltättyy uskomasta, että näkymätön ilmaantuu näkyvänä, synty ikään kuin siirtää huomion toisaalle tai haluaa selittää auringonlaskun pois, palauttamalla sen aivokemiallisiksi prosesseiksi, kertomalla valon taittuvan ilmakehästä tai rationalisoimalla sen yhdeksi välinpitämättömäksi luonnonilmiöksi. Vaikka pyrkimys neutraaliuuteen on tieteessä kiitettävää, teologisen estetiikan näkökulmasta se näyttättyy ongelmallisena. Luonto on jumaluuden ekspressionismia, totuuden eroottisuutta, joka puhuttelee juuri siksi että siinä näkyy luomakunnan ja Luoja välinen analogia. Analoginen suhde tarkoittaa, että maailma näyttättyy ikään kuin jumalallisena, olematta Jumala itse; Jumala ei tyhjenny maailmaansa, mutta ei ole myöskään sen ulkopuolella tai sen pelkkänä alkusyynä.

Analoginen kauneus kertoo näkyvänä näkymättömästä, mutta Jumalan omaan olemukseen sillä ei ole suoraa kanavaa. Tämä johtuu juuri siitä, että Jumala on ääretön ja toisessa olemisen rekisterissä kuin luodut olennot. Tämän eron havainnointi onkin Hartin kokemuksessa keskeistä: kauneus on Jumalan havainnoimista sellaisena kuin hän ei ole. Kauneuden totuus on siinä, että se ilmaisee samanaikaisesti kohteensa ja havainnoijan yhteyttä ja eroa Jumalaan. Kauneus on Hartin mukaan tämänpuoleisen ja tuonpuoleisen välisen eron todellinen muoto. Kristuksessa tapahtuva Jumalan ilmoitus on – von Balthasaria mukailten – inhimillisen totuuden ja elämän arkkimuoto. Samalla on huomioitava, että Hartin näkemys ei vain aja jonkinlaista teologian estetisoinnista, pakenemista mysteeriseen esteettiseen elämykseen, vaan hän

korostaa, että esteettinen havainto tai kokemus on nimenomaan muodoltaan rationaalinen. Luotu olento voi ikään kuin aistien tietää olevansa luotu, ei vain luonnollinen prosessi tai biologinen yksikkö.

Analogisen eron eli differenssin mukaan tuominen keskusteluun luo Hartin kosketuspinnat sekä aiemmin mainittuun olemisen analogisuuteen että hänen postmodernin ajatteluun kritiikkiinsä. Postmodernia mannermaista ajattelua, erityisesti Friedrich Nietzschen, Emmanuel Lévinas'n ja Martin Heideggerin kirjoituksia, Hart lukee oireina modernin filosofian luopumisesta kristinuskon tarinan ontologisesta kattavuudesta. Työssäni seuraan tätä narratiivia ja sen vastanarratiiveja selvittääkseni Hartin kokonaisvisiota, joka rakentuu muun muassa mainittujen ajattelijoiden kritiikille ja pyrkii osoittamaan näyn teologisesta kauneudesta, joka on pohjimmiltaan ääretön ja rauhanomainen – ja näin ollen poikkeava vallan, puhtaan tiedon, differenssin tai nihilismin kautta rakentuvista ajatusmalleista.

Ari Kopsen systemaattisen teologian ja patristiikan alaan kuuluva väitöskirja *“Interruption of Christ – The Language, Beauty, and Theological Aesthetics of David Bentley Hart”* tarkastettiin Itä-Suomen yliopistossa 30.8.2019. Vastaväittäjänä toimi dosentti Hanne Appelqvist Helsingin yliopistosta ja kustoksena professori Serafim Seppälä Itä-Suomen yliopistosta.